

Teadus väljaspool kitsast akadeemilist maailma

Vestlused Juri Lotmaniga

Vestlused Lotmaniga. (Bibliotheca LOTMANIANA.) Koostanud ja toimetanud Marek Tamm. Tallinn: TLÜ Kirjastus, 2022. 468 lk.

Teadusintervjuude žanr pole veel saanud piisavat epistemoloogilist põhjendust, kuigi teadlastega tehtud intervjuusid on teadusajaloolaste töödes kaua kasutatud. Võib-olla kõige kuulsam näide intervjuudest venekeelse humanitaarteadlasega on see, mille viis läbi ja salvestas kirjanduskriitik Viktor Duvakin 1973. aasta vestlus-

tes Mihhail Bahtiniga,¹ millele tänapäeval ei viita üksnes Bahtini uurijad, vaid ka laiem teadlaste ring. Lisaks on teadusintervjuud suunatud laiemale lugejaskonnale kui suhteliselt suletud teadlaskond, omades nõnda ühtlasi hariduslikku funktsiooni. Lõpuks on iga teadusintervjuu oma ajastu dokument, mis annab ettekujutuse toleaeegsest teaduselust ja selle korraldusest.

Raamat „Vestlused Lotmaniga” toob n-ö teaduskäibesse 41 intervjuud Juri Lotmaniga. Vestlustele eelneb koostaja Marek Tamme tutvustav artikkel „Lotman *in live*. Sissejuhatuseks” (lk 9–22). Nimeloend raamatu lõpus (lk 461–468) sisaldab üle kolmesaja nime (ootuspäraselt esineb

¹ Беседы В. Д. Дубакина с М. М. Бахтиным. Москва: Издательская группа «Прогресс», 1996.

kõige sagedamini Puškini nimi; sageli viidatakse ka Lev Tolstoile ja Fjodor Dostojevskile, formalistidele Boriss Tomaševskile ja Juri Tõnjanovile). Intervjuude juures on teave nende läbiviimise aja (mõnikord ligikaudu) ja küsitlejate kohta (kui selline info on olemas), teksti esmase ning samuti hilisemate avaldamiste ja tõlgete andmed, info tõlkijate ja keele kohta, millest tekstid tõlgiti.

Kronoloogiliselt järjestatud intervjuude ajavahemik hõlmab ligi kolmekümneaastase perioodi 1966–1993, kusjuures suurem osa tekstidest pärineb 1980. ja 1990. aastatest (vastavalt 18 ja 17 teksti). Esmalt on need vestlused avaldatud väga erinevates keeltes: vene keeles (üle poole intervjuudest – 22 teksti), eesti (6), itaalia (3), bulgaaria, ungari ja saksa keeles (kaks intervjuud igas keeles), üks tekst inglise, rootsi, soome ja tšehhi keeles. Varaseim, 1966. aasta vestlus „Kirjandusteaduse täpsusest” ilmus algselt tšehhi keeles – selle teema vastas ajastu kontekstile, kus arutati strukturalismi ja teadmiste „täpsuse” üle. Intervjuud on eestindanud Lotmani lapselaps Maria-Kristiina Lotman (kes tegi enamiku tõlkeid, peamiselt vene keelest), Margus Ott (itaalia keelest), Kadri Kehayova (bulgaaria keelest), Lauri Eesmaa (ungari keelest), Mari Tarvas (saksa keelest), Liisi Rünkla (inglise keelest), Anu Saluäär (rootsi keelest), Katrin Hallas (soome keelest), Küllike Tohver (tšehhi keelest).

Kui intervjuud ilmusid esmalt eesti keeles, on raamatus ka nende nimed – kui on teada –, kes Lotmanilt algselt vene keeles võetud intervjuud eesti keelde tõlkisid (nende hulgas Marianne Mikko, Eduard Parhomenko); ära on toodud selliste tekstide tõlkijad, mis on pärast esmast avaldamist tõlgitud teistesse keeltesse (näiteks eesti keelde Peeter Torop, Jüri Ojamaa, prantsuse keelde Ekaterina Velmezova jne). Samuti olgu öeldud, et Lotmani

intervjueerijate hulgas on tänapäeval tuntud teadlasi ja kultuuritegelasi: filmiuuriija Juri Tšivjan, kirjandusteadlased Peeter Torop ja Galin Tihanov, biosemiootik Kalevi Kull, ajakirjanik ja tõlkija Ljudmilla Gluškovskaja.

Intervjuude teemad on väga erinevad – see meenutab Tartu-Moskva semiootika-koolkonna rajaja erakordset erudeeritust. Sellest annavad tunnistust paljude tekstide pealkirjad: need käsitlevad kirjandus- ja filmiteaduse, kultuuriteaduse, strukturalismi ja eluteaduste, semiootika ja Tartu semiootilise koolkonna probleeme. Ja need on ainult peamised teemad, lisaks tõmmatakse paljudes intervjuudes paralleele mitme teaduse uurimisobjektidega, mainitakse eri valdkondade teadlasi, räägitakse elust kui sellisest, selle organiseerimisprobleemidest, sealhulgas ajast ja ruumist, keeltest ja evolutsioonist... Teatud mõttes peegeldab intervjuudes Lotmaniga käsitletu ulatus Tartu-Moskva semiootika-koolkonna olemust, mille osalejad mõistsid semiootikat mitte niivõrd kui teadust üksikutest märkidest ja märgisüsteemidest, vaid pigem omamoodi metateadusena, interdistsiplinaarse vihmavarjuna, mis võimaldab liikuda ühelt distsipliinilt teisele konkreetse probleemi või uurimistöö üldise konteksti raames. Seda on korduvalt märkinud koolkonna liikmed, nende hulgas Lotmani Moskva-kolleevid ja sõbrad Vjatšeslav Ivanov ja Boriss Uspenski.

Raamat annab peale Lotmani erudeerituse tunnistust ka tema oskusest edastada vestluskaaslasele vajalikku infot, tähelepanelikkusest ja lugupidamisest vestluskaaslase vastu, oskusest teist mõista ja temaga ühte keelt rääkida. Viimane omadus pole aga üllatav: selleks et saada teaduskoolkonna rajajaks, ei piisa ainult teadmistest ja haritusest. Asjata pole Lotmani peamise eristava inimliku omadusena mainitud tema karismat, ning selles

on ühel nõul olnud nii teadlased kui ka luuletajad.² Tänu sellele omadusele oli Lotman edukas mitte ainult teadlasena, vaid ka valgustajana ja isegi teaduse populariseerijana: paljud teavad Lotmanit eeskätt tema esinemise kaudu 1980-ndate lõpu ja 1990-ndate alguse telesaadete autorisarjas „Vestlused vene kultuurist”, mille loengud on ka trükkis avaldatud. Selle avatusega eristus Lotman paljudest oma aja venekeelsetest haritlastest, sealhulgas mitmest Tartu-Moskva koolkonna kolleegist, kes eelistasid teadusega tegeleda „elevandiluu-tornis”. Sellega seoses on märkimisväärne, et viimane raamatus avaldatud intervjuu lõpeb Lotmani sõnadega, mis on suunatud lihtsalt inimesele, olenemata sellest, kas ta on teadlane või mitte: „Elada tuleb meil siiski inimmaailmas, mis sunnib meile peale valikupiinad, vältimatud vead, suurima vastutuse, kuid annab see-eest südame-tunnistuse, geniaalsuse ja kõik selle,

² Vt K. Kull, E. Velmezova, Jaan Kaplinski ja semiootika. – Acta Semiotica Estica 2018, kd 15, lk 196–213; E. Вельмезова, К. Куль, Ю. М. Лотман глазами современных семиотиков. – К 100-летию Ю. М. Лотмана. (Acta Slavica Estonica XIV.) Отв. ред. Л. Н. Киселева, Т. Н. Степанищева. Тарту: University of Tartu Press, 2022, lk 160–175.

mis teeb inimesest inimese” (lk 459). Need on tõsised sõnad kelleltki, kes tunneb vastutust maailma ja teiste inimeste ees. Lotman andis selle intervjuu 1993. aastal veidi enne oma surma. Raamatus on temast siis tehtud foto (lk 455): teadlane sellel on väga tõsine, ja tema näoilme vastab hästi sõnadele, millega ta lõpetab oma viimase intervjuu.

Sellega seoses märgin ära ka kujunduse: raamatut illustreerivad muu hulgas pildid väljaannete lehekülgedelt, kus on varem avaldatud intervjuud Lotmaniga, aga ka mustvalged ja värvilised fotod Lotmanist läbi aegade – nii ükski kui ka koos abikaasa Zara Mintsiga ja mõnikord ümbritsetuna kolleegidest. See kõik on samuti hinnaline teave ajastust, kontekstist, milles raamatus avaldatud intervjuud tehti.

Tahaks väga, et intervjuude kogumik ilmuks varsti ka vene keeles, lisatud nime-registriga ja laiendatud kommentaaridega. Kahtlemata on venekeelsetel lugejatel huvi väljaande vastu, mis annab vastused paljudele – sealhulgas üldinimliku loomuga – küsimustele ka tänapäeva keerulises maailmas.

EKATERINA VELMEZOVA